

ПРИЛОГ ЦИВИЛНОГ ДРУШТВА ЗА ИЗВЕШТАЈ О НАПРЕТКУ СРБИЈЕ ЗА 2014. ГОДИНУ

Преглед Поглавља 27: Животна средина и климатске промене

Београд, септембар 2014. године

Организације учеснице:

Београдска отворена школа

ГМ Оптимист

Европски огранак Мреже за климатске акције

Млади истраживачи Србије

НВО Фрактал

Регионална канцеларија Фондације Хајнрих Бел за Југоисточну Европу

Светски фонд за природу у Србији

ЦЕКОР

Центар за унапређење животне средине

Садржај

1. Увод: Пут ка приступању Европској унији
2. Извештај
 - 2.1 Хоризонтално законодавство
 - 2.2 Управљање отпадом
 - 2.3 Квалитет воде
 - 2.4 Заштита природе
 - 2.5 Индустијско загађење и управљање ризицима
 - 2.6 Климатске промене
3. Закључак: Дуг пут пред нама
4. Библиографија

1. Увод: Пут ка приступању Европској унији

Европска комисија (ЕК) објављује извештаје о напретку Србије ка ЕУ на годишњем нивоу од 2005. године. Сваки извештај садржи оцену испуњености кључних политичких и економских критеријума, као и скупа секторских политика и нивоа њихове усаглашености са законодавством ЕУ. Животна средина је одувек представљала једну од нарочито тешких области, у којој је остварен скроман напредак. У доба када се борба против организованог криминала и корупције и изградња демократских институција сматрају приоритетима, мало времена и напора се посвећује питањима животне средине. Ублажавање климатских промена је често занемаривано по цену неодрживих развојних решења, а мере адаптације још нису разматране, наводно због недостатка средстава.

Иако је много тога учињено од 2005. године, чини се да су кључна питања у Србији остала иста, пошто и даље радимо на успостављању владавине права и јачању правосуђа и органа одлучивања. Међутим, ове године ствари су у извесној мери другачије: сабрали су се мали кораци начињени током година и Србија је добила „зелено светло” да крене даље и започне званичне преговоре о чланству у ЕУ. Прва међувладина конференција Европске уније и Србије, одржана је у Бриселу, 21. јануара 2014. године, чиме је процес приступа Европској унији и формално започео. Од тог тренутка, процес је знатно убрзан и почели су аналитички прегледи и оцењивање усклађености прописа Републике Србије са правним тековинама Европске уније у 35 поглавља предвиђених Преговарачким оквиром ЕУ за државе кандидате¹

У овом оквиру, Поглавље 27: *Животна средина и климатске промене* представља једно од најизазовнијих поглавља и обухвата трећину укупног законодавства ЕУ које треба транспоновати и применити. У претходним извештајима о напретку забележен је слаб напредак у овој области. Такође, ово је једно од „скупљих“ поглавља: Према *Националној стратегији Републике Србије за апроксимацију у области животне средине*, биће потребно 10,6 милијарди евра да се испуне сви неопходни захтеви у овој области, што је конзервативна процена из 2011. године, која не узима у обзир новије развоје политике у ЕУ. Међутим, како су преговори о приступању почели, нема више оправдања за маргинализовање ове важне теме. Ако преговори треба да се закључе до 2018. године, како се може чути у српској јавности од државних званичника, потребно је неодложно деловање. Потребно је инсистирати на усаглашавању, чак и ако овај рок буде продужен, нарочито ако се узму у обзир искуства држава чланица које су недавно приступиле ЕУ – Бугарске, Румуније и Хрватске.

Извештај који је пред вама представља заједнички прилог организација цивилног друштва дискусији о проблематици у вези са животном средином и климатским променама која нас очекује. У њему ћемо се осврнути на претходну годину, у покушају да допринесемо предстојећем извештају ЕУ о напретку Србије за 2014. Осим тога, указаћемо на кључне изазове и понудити препоруке како да се

¹ <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&t=PDF&gc=true&sc=false&f=AD%201%202014%20INIT>.

оствари nappeaak. Oвом приликом желимо да исажемо и своју спремност да активно учествујемо у процесу преговарања и понудимо своје знање и капацитете како би се остварили најбољи могући резултати.

2. Извештај

Овај извештај је заједнички припремило седам организација цивилног друштва из Србије, уз подршку европског огранка Мреже за климатске акције (Climate Action Network Europe) и регионалне канцеларије Фондације Хајнрих Бел у Југоисточној Европи. Извештај прати тематски оквир *Извештаја ЕУ о напретку Србије за 2013. годину* и методологију *Извештаја о стању у области реформе правосуђа и људских права*² у Црној Гори за 2013. годину, који је припремила црногорска Коалиција НВО за праћење преговора о приступању ЕУ – поглавље 23.

Одступања од методологије има у одређеним тематским областима, будући да организације нису сматрале да су довољно квалификоване за процену стања у погледу следећих тема: *квалитета ваздуха, управљања хемикалијама, буке и цивилне заштите*, иако су нека питања у вези са цивилном заштитом разматрана у одељку 2.3. *Квалитет воде* и 2.6. *Климатске промене*. Надамо се да ћемо ојачати своје капацитете како бисмо се бавили овим областима у будућности и да ће нам се више организација придружити у тим настојањима.

² http://www.crnvo.me/attachments/article/8432/Situation%20Report%20in%20the%20area%20of%20Judicial%20Reform%20and%20Human%20Rights%20_Chapter%2023_%20in%20Montenegro%20in%20the%20period%2010%20Oc.pdf.

2.1. Хоризонтално законодавство

ПРОЦЕНА

Што се хоризонталног законодавства тиче, остварен је мали напредак. Нема побољшања у спровођењу Директиве о процени утицаја на животну средину. Није било напретка у спровођењу препорука Европске комисије за побољшање учешћа јавности у поступцима процене утицаја на животну средину.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Нису предузете одговарајуће мере да се побољша хоризонтална сарадња између владе и тела која оснива влада. Иако Пословник Владе Србије дефинише обавезне консултације између јавних институција током процеса доношења одлука, то се у пракси не дешава.³ Влада не спроводи *ex ante* процену ефеката прописа, као ни анализу ефеката ранијих правних аката и докумената. Чак ни за један од најважнијих стратешких докумената, *Стратегију развоја енергетике Републике Србије за период до 2025. године* (чији је нацрт израђен 2013), није урађена процена регулаторног утицаја, нити су анализирани резултати претходне стратегије.⁴ Штавише, од свог конституисања у априлу 2014. године, Народна скупштина усвојила је 41 правни акт и сви документи су донети по хитном поступку без одговарајуће јавне расправе (као што се наводи у Извештају⁵ који је израдио Комитет правника за људска права).

Цивилно друштво, академски кругови и други недржавни актери нису препознати као релевантни учесници у процесу доношења одлука. Консултације са цивилним друштвом се ретко организују. Консултације са цивилним друштвом повремено су организоване, јавна расправа, као интегрални део процеса доношења одлука, организована је уз озбиљно кршење Пословника Владе Србије⁶. У оквиру

³ Нацрт Закона о заштити животне средине представља један од примера лоше праксе. Иако се предложене измене и допуне Закона о заштити животне средине састоје од неколико чланова којима се дефинише јавни приступ информацијама, није било консултација са Повереником за информације од јавног значаја и заштиту података о личности.

⁴ Ако је такава анализа урађена она није била предмет јавне расправе.

⁵ http://www.yucom.org.rs/upload/vestgalerija_36_4/1405436946_GS0_Saopstenje_Protest_zbog_netran_sparentnog_zakonodavnog_procesa_15072014.pdf

⁶ Анализа правних поступака и кршење Пословника Владе Србије, у случају јавне расправе о Нацрту Закона о заштити животне средине, представљени су у публикацији *Демократија пред изазовом – како јавност учествује у стварању политике животне средине*, доступној на српском језику: <http://www.bos.rs/cei/uploaded/Demokratija%20pred%20izazovom%20%E2%80%93%20kako%20javnost%20u%20C4%8Destvuje%20u%20stvaranju%20politike%20%C5%BEivotne%20sredine,%20februar%202014.pdf>

пројекта *ENVAP II*⁷ одржан је само један састанак на коме су присуствовали представници организација цивилног друштва (уводни састанак и представљање пројекта).

Влада Србије не испуњава одредбе Архуске конвенције. Закон о заштити животне средине није у складу са чланом 2. Конвенције, кад је реч о дефиницији „органа јавне власти” и „информација о животној средини”.

Нема побољшања у спровођењу *Директиве о процени утицаја на животну средину*. Није било напретка у спровођењу препорука ЕК за побољшање поступка јавне расправе. Процена утицаја на животну средину (енг. *EIA*) и даље се спроводи само формално, без озбиљних покушаја да се употреби за превенцију штетних утицаја које будући пројекти могу имати на животну средину. Студије о процени утицаја на животну средину које одобрава надлежно Министарство или органи локалне самоуправе, углавном не садрже анализу алтернативних решења, нити се у њима указује на главне разлоге за одабир одређеног пројекта, с обзиром на последице по животну средину. Нема озбиљнијих покушаја да се поступци процене утицаја на животну средину употребе за промовисање образовања у области животне средине међу грађанима, органима локалне самоуправе или у приватном сектору. Локалне власти извештавају о тешкоћама приликом дефинисања пројекта за које је потребно урадити процену утицаја на животну средину⁸. Упркос чињеници да се у Националном програму за усвајање правних тековина ЕУ (НПАА) за период 2013–2016, истиче значај доношења правних аката који садрже комплетан списак обавезних пројеката са проценом утицаја на животну средину, као и оних за које се може захтевати процена утицаја на животну средину (како је дефинисано у кодификованој верзији Директиве 92/2011/ЕУ), то није остварено. Није спроведена анализа степена спровођења Директиве о процени утицаја на животну средину и препорука за побољшање њеног спровођења, нити је јавност консултована у вези са тим процесом. Упечатљив пример ангажовања локалне заједнице у поступцима процене утицаја на животну средину представља случај поступка процене утицаја за бране на Лиму „Бродарево 1” и „Бродарево 2”, где је реакција заједнице на овај пројекта довела до полицијске репресије и где је забележено кршење људских права.

Уобичајена је пракса да се решења о давању сагласности на студије о процени утицаја на животну средину и стратешкој процени утицаја на животну средину (енг. *SEIA*) издају без објашњења садржине одлуке и кључних разлога и аргумената на којима се одлука заснива (што је обавезно сходно члану 25. Закона о процени утицаја на животну средину). Одлуке често садрже неприхватљиве материјалне и граматичке грешке (Решење о давању сагласности на студију о процени утицаја број 353-02-01205/2012-02).

Потврђивање измена и допуна ЕСПО Конвенције још нису усвојени.

⁷ Опис на српском језику доступан на: <http://www.merz.gov.rs/lat/odsek/envap-projekat>.

⁸ Београдска отворена школа је током 2013. и 2014. године одржала консултације са представницима локалних власти у вези са спровођењем хоризонталног законодавства у области животне средине.

Напредак

Уз подршку ОЕБС-а, Министарство енергетике, развоја и заштите животне средине објавило је Практикум о праву на правну заштиту у питањима животне средине у управном поступку и управном спору.

Министарство пољопривреде и заштите животне средине је недавно на свом веб сајту објавило списак поднетих захтева за процену утицаја на животну средину⁹. Иначе, веб презентација Министарства пољопривреде и животне средине није прилагођена кориснику и служи као пример недостатка разумевања циљева Архуске конвенције.

Транспоноване Директиве о одговорности за животну средину је у почетној фази.

Изазови

Постојећи *Закон о заштити животне средине* садржи неодговарајућу дефиницију „органа јавне власти”, а не садржи дефиницију „информација о животној средини”. Нацрт Закона о изменама и допунама Закона о заштити животне средине, о коме је вођена јавна расправа у новембру 2013. године, донекле представља даље усклађивање са Архуском конвенцијом. У документу и даље недостаје дефиниција органа јавних власти која је у складу са Конвенцијом. Иако Нацрт Закона донекле предвиђа усаглашавање са минималним захтевима *Директиве о јавном приступу информацијама о животној средини* (ЕЗ/2003/04), он није у складу са циљевима и сврхом те директиве.

Закон о заштити животне средине и предложене измене и допуне тог закона су у колизији са *Законом о слободном приступу информацијама од јавног значаја*. У пракси, више од три месеца од формирања Владе, није било информација о активностима или особама које су одговорне за политику у области животне средине у оквиру Министарства пољопривреде и заштите животне средине. Међутим, недавно је остварен умерен напредак, пошто су закони и подзаконски акти објављени на званичној веб страници Министарства пољопривреде и заштите животне средине.

Најзад, према Извештају о спровођењу Националног програма за усвајање правних тековина ЕУ за 2013¹⁰, није забележен напредак у области животне средине. У периоду од јануара 2013. до јуна 2013. године, општи успех у доношењу закона и подзаконских аката, према Плану, износи 69% пошто је донето 90 правних аката од 131, колико је било планирано.

⁹ <http://www.eko.minpolj.gov.rs/obavestenja/procena-uticaja-na-zivotnu-sredinu/zahtevi-za-procenu-uticaja/>.

¹⁰ Доступно на: <http://www.seio.gov.rs/dokumenta/nacionalna-dokumenta.734.html>.

ПРЕПОРУКЕ

Треба обезбедити и подстицати учешће јавности у креирању политике у области животне средине са јасним и транспарентним поступком у складу са Архуском конвенцијом и Законом о слободном приступу информацијама од јавног значаја.

Активности у оквиру пројекта *ENVAP II* треба да буду отворене за ОЦД и друге недржавне актере. Извештаје о спровођењу пројекта треба учинити јавно доступним.

Први Национални екорегистар за информације о животној средини треба уредно ажурирати.

Директиву о одговорности за животну средину треба у потпуности транспоновати и спровести.

2.2. Управљање отпадом

ПРОЦЕНА

Тренутно стање у области управљања отпадом није задовољавајуће. Формалне обавезе нису испуњене или су неадекватно испуњене, што онемогућава напредак у овој области.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Ново законодавство је и даље у фази припреме; јављају се значајне препреке у спровођењу усвојених правних прописа.

Напредак

Два кључна документа, која би требало да замене претходне, и даље су у фази припреме. У току је израда нове Стратегије управљања отпадом, а ажурирана верзија Закона о управљању отпадом постоји у форми нацрта (Нацрт Закона о изменама и допунама Закона о управљању отпадом). Израда нацрта нове Стратегије управљања отпадом одвија се без одговарајуће јавне дебате о резултатима, предностима и слабостима претходне Стратегије (2010–2019). Иако је Нацрт Закона о изменама и допунама Закона о управљању отпадом био предмет јавне расправе у октобру 2013. године, не зна се докле се стигло са припремом документа.

Изазови

Кад је реч о локалном нивоу, иако је значајан број општина развио и усвојио своје локалне акционе планове за управљање отпадом, у већини случајева се ти акциони планови не спроводе на одговарајући начин. Док се у постојећим прописима у области животне средине наглашава значај локалних власти у решавању проблема животне средине, на локалном нивоу не постоје довољни финансијски и институционални капацитети да би се обезбедила адекватна инфраструктура и саставили тимови који би преузели пуну одговорност за спровођење законодавства у вези са управљањем отпадом.

Недостају поуздани подаци о количини отпада и саставу специфичних токова отпада. Поред тога, све националне и локалне политике су до сада формулисане и засниване на оскудним емпиријским подацима о количини и саставу депонованог отпада, укључујући и постојећу Стратегију управљања отпадом, која би ускоро требало да буде замењена новом. Нови стратешки документи требало би да буду формулисани на основу адекватне и објективне статистике и праћења трендова у генерисању и одлагању отпада.

Кључне слабости постојећег система за управљање отпадом обухватају недовољну распрострањеност ове услуге, ниску исплативост постојећих активности управљања отпадом због неефикасне наплате услуге сакупљања отпада, недостатка примарног раздвајања отпада,

неадекватну инфраструктуру за обраду и одлагање отпада, као и недовољан број регионалних центара за управљање отпадом.

Организованом услугом сакупљања комуналног отпада покривено је до 70% популације у Србији, концентрисане углавном у урбаним областима. Јавна комунална предузећа, регистрована на територији одређене општине пружају услуге користећи застарелу опрему. Тренутни проценат покривености услугом се није променио од 1990. године, при чему је руралним областима препуштено да самостално и *ad hoc* управљају отпадом који производе (Tech and Capacities for mitigation GHG emission from Waste, 2012 REC).

Тренутни ниво рециклирања и коришћења отпада није адекватан. Иако је примарно рециклирање у Србији регулисано законом, те се налаже раздвајање папира, стакла и метала у специјално обележене контејнере, рециклирање не функционише у пракси. Рециклажне материјале из комуналног отпада углавном сакупљају неформални сакупљачи у оквиру илегалних токова. Према сазнањима организација цивилног друштва, више од 50 000 људи у Србији живи од сакупљања сировина за рециклажу. Према извештају НВО Праксис¹¹, процењује се да је у 2011. години, 70% особа ромске националности од 15 до 64 године старости било запослено у неформалном сектору. Сакупљање сировина за рециклажу је најубичајенији вид samozapošljavanja у неформалном сектору.

Иако постоји висок садржај органских компоненти у комуналном отпаду, не постоје постројења за биолошки третман комуналног отпада. У Србији не постоји инсинерација комуналног отпада.

У Србији постоји више од 3000 нелегалних депонија. Већина општина одлаже отпад на сопственим депонијама, које не испуњавају минимум техничких захтева утврђених у Директиви ЕУ о депонијама (1999/31/ЕЗ). Општинске депоније или не испуњавају утврђене или нису регистроване те се сматрају нелегалним (Tech and Capacities for mitigation GHG emission from Waste, 2012 REC).

Депоније које не испуњавају утврђене услове су и главни извор емисије гасова са ефектом стаклене баште. Допринос сектора отпада укупној количини емисија гасова са ефектом стаклене баште 1990. године је износио 1,930 Gg CO₂-eq (2.38 процената укупне количине емисија гасова са ефектом стаклене баште) Највећи потенцијал за смањење емисија гасова са ефектом стаклене баште лежи у конструкцији регионалних санитарних депонија. Ако би се системи за сакупљање и спаљивање депонијског гаса и санацију поставили само на највећим депонијама (и користили за одлагање око 40% укупног комуналног отпада), емисије метана би се смањиле за око 798 Gg CO₂-eq годишње (Иницијална комуникација Републике Србије о климатским променама, 2010).

¹¹ http://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/Analiza_glavnih_problema_i_prepreka_u_pristupu_Roma_pravima_na_rad_i_zaposljavanje.pdf.

ПРЕПОРУКЕ

На основу претходно реченог, сматрамо да су неопходне следеће мере:

- Спровођење политика у области отпада и мерења на свим нивоима;
- Успостављање ефикасног система извештавања и статистике о отпаду;
- Јавна доступност статистика о управљању отпадом;
- Повећање капацитета локалних општина да спроводе политике управљања отпадом (људски ресурси, средства и опрема);
- Развијање финансијских механизма како би се подржали стратешки приоритети;
- Затварање и уклањање нелегалних депонија;
- Унапређивање постојећих депонија које не испуњавају утврђене услове да би достигле стандарде ЕУ;
- Коришћење технологија за смањење емисије гасова са ефектом стаклене баште на регионалним депонијама да би се контролисале емисије.

2.3. Квалитет воде

ПРОЦЕНА

Управљање водама и даље остаје један од главних изазова када је реч о управљању природним ресурсима у Републици Србији. Како би се остварили циљеви утврђени *Законом о водама*, потребни су амбициозније спровођење, боља примена и боља међусекторска интеграција, не би ли се обезбедила одрживост свих активности које утичу на воду, као што су активности повезане са енергетиком (пре свега хидроенергијом), пловидбом и пољопривредом.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Квалитет воде у Србији је релативно незадовољавајући, што је углавном последица недостатка система за прераду вода, па се комунална и индустријска вода обично испуштају без икаквог претходног пречишћавања. *Национална стратегија Републике Србије за апроксимацију у области животне средине* описује квалитет воде за пиће у читавој земљи као „генерално незадовољавајући”. Што се тиче текуће воде, генерално, најлошији квалитет воде забележен је у систему канала у Војводини (према Агенцији за заштиту животне средине). Индустријска постројења, урбане агломерације, као и сектор пољопривреде и даље остају главни загађивачи.

Друго важно питање у вези са управљањем водама јесте недостатак *Стратегије управљања водама* (СУВ). *Закон о водама* предвиђа развој СУВ као планског документа којим се поставља дугорочни правац управљања водама. Према Закону, стратегију је требало усвојити током 2012. године, а она још није усвојена. У међувремену, документи који се односе на управљање водама се доносе на основу *Водопривредне основе Републике Србије*, стратешког документа из 2001. године.

Главни инструмент за управљање водама је *Водна књига*, којом се регулише коришћење и заштита водних ресурса на пројектном нивоу. Водна књига, међутим, не пружа оквир за стратешко и интегрисано планирање у свим секторима управљања водама – што обухвата уређење речних токова, изградњу насипа, управљање отпадним водама, водоснабдевање и заштиту слатких вода. Закон предвиђа успостављање Националне конференције за воде као средства за обезбеђивање учешћа јавности у креирању стратешког оквира и мониторингу спровођења Закона. Рад Конференције, каквом је Закон тренутно предвиђа, је компромитован јер подразумева следеће:

- њене чланове именује Влада;
- Средства за њен рад су предвиђена у буџету Републике Србије;
- Подноси извештаје Влади једном годишње.

Тело које треба да представља јавност и усмерава рад Владе у овој области је одговорно Влади, од које у исто време и зависи, па не изненађује што има мало транспарентности у његовом раду, нпр. што не постоје евиденције о састанцима, именовању његових чланова итд.

Напредак

После потписивања Уговора о оснивању енергетске заједнице 2005. године, отварање европског тржишта енергије за земље западног Балкана наговештавало је пораст броја страних инвестиција и већу трговину електричном енергијом између држава чланица ЕУ и трећих земаља. То би могло омогућити директнији приступ средствима доступним за изградњу брана и тако допринети стварању услова који изазивају штету слатководним екосистемима. Што се тиче пројеката за мале хидроелектране, Министарство енергетике, развоја и заштите животне средине (2013. и почетак 2014. године) организовало је два круга позива за заинтересоване инвеститоре. Први круг позива је већ завршен и списак потенцијалних инвеститора је сачињен за 317 локација, док је други позив отворен за додатне 142 локације. Оба позива су организована пре него што су пројекти који се финасирају средствима из ИПА фондова били доступни да се обезбеди помоћ у домену обновљиве енергије, укључујући ревизију катастра малих хидроелектрана.

Драматичан губитак живота и домова који су изазвале велике поплаве у Србији у мају 2014. године јасно указује на то да је неопходно стратешко планирање у погледу ублажавања последица природних катастрофа. *Закон о водама* предвиђа усвајање плана за управљање ризиком у случају поплава до 2017. године.

Недавни догађаји у Ужицу нуде даљи увид у слабости законодавног и стратешког оквира, као и у примени закона. Акумулационо језеро из ког се Ужице снабдева водом за пиће заражено је бактеријама. Прекинуто је снабдевање водом из овог акумулационог језера и после дужег периода *ad hoc* снабдевања водом, отворена је алтернативни водовод како би се омогућило ванредно снабдевање водом из другог извора. У јулу 2014. године, Завод за јавно здравље у Ужицу је издао саопштење да вода из општинског водовода није добра за пиће, али да за санитарне и техничке потребе само једна мала хидроелектрана и даље функционише на акумулационом језеру, а оптужена је да ради иако јој је одузета дозвола за рад. Поред тога, извештаји медија указују на то да је дозвола првобитно издата упркос кршењу поступка за издавање дозвола.

Изазови

Висок проценат укупне количине воде која се користи у земљи, употребљава се у сектору пољопривреде. Пољопривреда је сектор који је најодговорнији за загађивање воде хемијским ђубривима и пестицидима, због отицања воде са њива у оближње реке, мочваре и језера. Утицај пољопривреде на воду мора се регулисати, уколико се тежи обезбеђењу слатководних екосистема.

Изградња брана без озбиљне процене постојећих алтернатива, процене утицаја на животну средину и друштвено-економске анализе трошкова и користи, јесте претња са којом се треба суочити. Природа тог посла представља велики изазов због политичких импликација, знатних економских и финансијских интереса и приоритета који се даје развоју енергетике на уштрб других циљева, посебно очувања животне средине. Решавање овог сложеног низа повезаних питања ће представљати изазов,

али изазов са којим се мора суочити да би се ове претње смањиле или ублажиле на најделотворнији начин.

Тренутно, губитак воде у системима водоснабдевања јесте знатан у великом броју градова и износи 20–30%, па чак и 50% у неким градовима. Разлог за то лежи у слабом одржавању мрежа и инсталација за снабдевање водом, првенствено због ниске цене воде. Како би се покрили губици, неопходно је црпсти значајне количине воде високог квалитета, што, поред тога што је финансијски неодрживо, производи додатни притисак на већ угрожене водне ресурсе у одређеним областима. Стога је неопходно применити мере које би решиле овај проблем. Неколико студија предвиђа да ће се екстремне временске прилике све чешће појављивати у будућности. Боље управљање и мере за управљање водом, уз ангажовање свих релевантних заинтересованих страна и партиципативне процесе планирања, ублажиће последице озбиљних поплава.

ПРЕПОРУКЕ

Општа препорука је да се, у транспарентном и партиципативном поступку, што пре изради Стратегија управљања водама.

Република Србија треба да посвети нарочиту пажњу вези између воде и пољопривреде, са фокусом на промовисању одрживе пољопривредне (нпр. органске) производње и адаптивних мера за климатске промене¹², нпр. коришћењем усева који не захтевају велике количине воде и ефикасних технологија за наводњавање.

Неопходно је проценити утицај климатских промена на могућност коришћења пловних путева за генерисање енергије, као и утицај сектора хидроенергетике на биодиверзитет и водене екосистеме. Постоји јасна потреба да се минимизује утицај инфраструктуре за генерисање хидроенергије на слатководне екосистеме. У оквиру Међународне комисије за заштиту Дунава (ICPDR), на састанку одржаном 18. и 19. јуна 2013. године, донета је одлука да се усвоје Водећи принципи за развој хидроенергије у басену реке Дунав. У складу са тим, веома је важно одредити области високе еколошке вредности, где неће бити дозвољена изградња нових хидроелектрана, а у областима ниже еколошке вредности, могу се градити нова постројења са минималним негативним утицајем на животну средину.

Да би се смањио губитак у системима за снабдевање водом, првенствено је потребно постепено повећање цене воде и комуналних услуга до економски опоравданог нивоа, при чему ће се узети у

¹² Znaor et al. (2014), *Seeds of Change- Sustainable Agriculture as a Path to Prosperity for the Western Balkans*, Heinrich Boll Foundation. <http://rs.boell.org/en/2014/06/19/seeds-change-sustainable-agriculture-path-prosperity-western-balkans>.

обзир све неопходне мере социјалне заштите за економски најугроженије категорије потрошача. Увођење самофинансирања као једног од услова рационалног коришћења и потрошње воде, као и заштите воде и заштите од воде неопходни су како би се постигло интегрисано управљање водом, финансирање управљања водом према начелима „корисник плаћа“ и „загађивач плаћа“ и побољшање квалитета воде смањењем емисија загађујућих материја и бољим третманом отпадних вода.

Приступ ублажавању последица поплава у будућности треба да се заснива на следећим начелима:

- добра координација – хармонизоване активности одговорних организација на локалном, регионалном и националном нивоу;
- интегрисани приступ – обезбеђивање заштите водних ресурса комбиновањем финансијских и нефинансијских мера;
- приступ усмерен на животну средину – активности за смањење ризика засновани на екосистемима, које треба узети у обзир заједно са конвенционалним активностима заснованим на инфраструктури
- превенција – превенција изградње у областима које су подложне поплавама, углавном кроз израду мапа плавих зона и увођење мера којима се обесхрабрује градња у овим областима, а које су у складу са начелима утврђеним у Директиви ЕУ о поплавама, као и едукација грађана о поплавама и недостацима постојећих система одбране.
- реалистичност – подизање нивоа свести о томе да не постоји апсолутна одбрана од поплава, али се адаптивним мерама које су адекватно планиране и спроведене могу ублажити последице поплава.

Коришћење управљања у области животне средине да би се умањило утицај катастрофа је обично јефтиније, делотворније и, у социјалном смислу, одрживије од традиционалних структурних мера. Међутим, када се спроводе структурне активности за смањење ризика од катастрофа, кључно је да су оне усмерене на одрживост животне средине како се ризик не би повећао у будућности и штетни утицај проширио на суседне заједнице. Постоји низ екосистемски заснованих активности за смањење ризика које треба узети у обзир, поред конвенционалних активности и мера заснованих на инфраструктури. Неколико примера обухвата стабилизацију клизишта вегетацијом, формирање отвореног простора за апсорбовање поплавних вода, као и рестаурацију река и мочвара. Ови приступи могу да буду интегрални део планирања у области смањења ризика од катастрофа, које би такође обухватало системе раног упозоравања, капацитете за одговоре на катастрофе и приступе засноване на инфраструктури. Учешће цивилног друштва би представљало знатну додатну вредност у мониторингу постојећег финансирања из ЕУ које је намењено уклањању последица поплава.

2.4. Заштита природе

ПРОЦЕНА

У области заштите природе остварен је мали напредак или га уопште није било. Захтева се усаглашеност и конвергенција са релевантним политикама ЕУ у овој области. У погледу заштите природе, то би подразумевало усаглашавање са хоризонталним законодавством које се односи на процену утицаја на животну средину, стратешку процену утицаја на животну средину, као и обезбеђивање учешћа јавности у доношењу законодавног оквира заснованог на екосистемима који је предвиђен *Оквирном директивом о водама, Директивом о стаништима и Директивом о птицама*.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Претходна влада је поделила сектор заштите природе на два министарства: Министарство енергетике, развоја и заштите животне средине и Министарство природних ресурса, рударства и просторног планирања. Укинута је Национални фонд за заштиту животне средине и до сада није поново основан. Постоји недостатак политичке воље да би се дала потпора очувању природе. Ове промене су додатно ослабиле већ слабе механизме управљања у области животне средине.

Министарство енергетике, развоја и заштите животне средине (које је у то време било надлежно за питања животне средине) покренуло је поступак јавне расправе у вези са изменама и допунама *Закона о заштити природе*, али се тај поступак није наставио. Министарство природних ресурса, рударства и просторног планирања (које је у то време било надлежно за управљање заштићеним подручјима) израдило је нацрт *Закона о националним парковима*, али није организован процес учешћа јавности и никакве информације о даљем напретку нису доступне.

Остварен је мали напредак у транспонувању *Директиве о птицама и Директиве о стаништима* и успостављању мреже *Natura 2000*. *Закон о заштити природе* је увео концепт еколошке мреже која прати модел еколошке мреже ЕУ *Natura 2000*. Упркос постојању правног оквира¹³ еколошка мрежа и даље није потпуно ефикасна. Представници НВО су консултовани током припреме Уредбе о еколошкој мрежи, али процес селекције није био транспарентан.

Пријаве пројекта за ИПА — Јачање капацитета за примену стандарда из правних тековина ЕУ и конвенција у области заштите природе – успостављање мреже *Natura 2000 2013/S 191-328779* поднете су у октобру 2013. године и од тада нема информација о процесу селекције пријава или о спровођењу пројекта.

¹³ Уредба о еколошкој мрежи, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 102/2010.

Примена *Конвенције о међународном промету угрожених врста дивље фауне и флоре (CITES)* побољшала се захваљујући твининг пројекту Јачање капацитета органа надлежних за *CITES* и примену прописа у области трговине дивљим животињама у Србији *SR/2012/IB/EN/01TWL*.

Уопште није било напретка у погледу *Црвених листа*.

Напредак

У децембру 2013. године, Министарство одрживог развоја и туризма Црне Горе, Светски фонд за природу (*WWF*) и Међународна унија за очување природе (*IUCN*) окупили су представнике министарстава из Албаније, Босне и Хрцеговине, Хрватске, Косова*, Македоније, Црне Горе, Србије и Словеније да подрже регионални споразум на високом нивоу о заштити животне средине у региону Динарског лука – *Велика победа за Динарски лук*. Државе су се формално обавезале да јачају регионалну сарадњу у области очувања природе и одрживог развоја, да процењују економску вредност свог природног капитала, и да уједно укључе циљеве очувања природе у планове привредног развоја и оцењују допринос заштићених подручја сопственој привреди и привреди у региону. Европски комесар за животну средину, Јанез Поточник, отворио је конференцију и честитао свим владама на потписивању *Велике победе за Динарски лук*. Поред тога, свака држава је представила низ националних обавеза које ће испунити током наредне 4 године – одређивање нових заштићених подручја, развој планова управљања, унапређење услуге чувара природе, итд¹⁴.

Изазови

Покривеност заштићених подручја износи приближно 6% укупне територије (Стратегија биолошке разноврсности, 2011). То је очигледно низак проценат и далеко испод просека у покривености заштићених подручја на нивоу ЕУ и на глобалном нивоу, и знатно испод предвиђених 17% до 2020. године, како је одређено *Aichi циљевима* Конвенције о биолошкој разноврсности. Просторни план Републике Србије за период 2010–2020. године предвиђа повећање заштићених подручја за 10%. Ако се има на уму тренутна ситуација, на пример стагнација у одређивању нових заштићених подручја (само 0.14% нових заштићених подручја је одређено у последњих 5 година), остваривање овог циља ће представљати велики изазов. Други значајан проблем у области заштите природе представља неадекватно и неефикасно управљање заштићеним подручјима (Стратегија биолошке разноврсности, 2011). Уопштено гледано, Србија заостаје у погледу оба главна аспекта заштићених подручја – покривености и управљању.

Изградња брана без озбиљне процене постојећих алтернатива, процене утицаја на животну средину и друштвено-економске анализе трошкова и користи представља главну претњу слатководном биодиверзитету у Републици Србији. Очекује се да ће планирани пројекти изменити

¹⁴ <http://www.discoverdinarides.com/en/downloads>.

природне токове и драстично променити сложене интеракције између површинских вода, подземних токова и мочварних окружења у којима су се развиле многе аутохтоне врсте. Постоји велика доза забринутости у погледу одрживости врста и мочварних екосистема. Фрагментација река бранама и одвођење веће количине воде него што се може надоместити из природних система представља устаљен образац за коришћење воде у земљи. Истовремено, капацитет система да допуни ресурсе воде је драстично смањен због крчења шума и исушивања мочвара. Са нестанком и деградацијом мочвара уништена су важна станишта, што је довело до смањења разноликости и опадања броја биљних и животињских врста.

У постојећем законодавству не узима се у обзир улога и вредност екосистема (природног капитала) за пружање широког спектра користи које су од суштинског значаја за добробит људи и перспективе привредног развоја. Уопштено, економске користи ових услуга нису препознате и прихваћене на тржиштима, што доводи до деградације екосистема и неповратног губитка природног капитала.

ПРЕПОРУКЕ

Треба спровести следеће активности предвиђене Стратегијом биолошке разноврсности:

- Развој система за мониторинг утицаја климатских промена на биодиверзитет;
- Развој система евалуације за елементе биодиверзитета и екосистемске услуге,
- Ширење заштићених подручја
- Развој еколошке мреже *NATURA 2000*;
- Побољшање управљања заштићеним областима;
- Заштита и унапређивање шумских екосистема;
- Заштита и унапређивање водених екосистема;
- Мониторинг инвазивних врста и акциони планови за сузбијање њиховог ширења;
- Развој система мониторинга врста које се користе у комерцијалне сврхе и акционог плана за њихово одрживо коришћење;
- Подизање нивоа свести и промовисање вредности биодиверзитета.

Као земља која се креће ка чланству у ЕУ, Република Србија ће морати да нађе начина да у кључне секторске политике и процес планирања укључи процене екосистемских услуга. ЕУ је покренула вредновање природног капитала у економији и добробити људи студијом „Економија екосистема и биодиверзитета” (*TEEB*)¹⁵. Коалиција ОЦД подржава инвестиције у природни капитал земље (шуме/руралне области, водени екосистеми, обновљива енергија) на уштрб „тешких” инвестиција (развоја сиве инфраструктуре), као и промовисање иновативних средстава за интеграцију

¹⁵ <http://www.teebweb.org/InformationMaterial/TEEBReports/tabid/1278/Default.aspx>.

животне средине и заштиту природних ресурса, попут иницијатива за плаћање услуга животне средине и примене приступа заснованог на екосистемима. Треба пажљиво планирати даљи развој да би се избегла неповратна штета по природни капитал, животну средину и људско здравље. Неопходне су систематска процена и примена процене утицаја на животну средину (EIA) и стратешке процене утицаја на животну средину (SEA).

2.5. Индустијско загађење и управљање ризицима

ПРОЦЕНА

Остварен је мали напредак у области индустијског загађења и превенције ризика. Потребно је уложити више напора у спровођење одредаба Директиве о интегрисаном спречавању и контроли загађивања (*IPPC* Директива), као и додатно усаглашавање са Директивом о индустијским емисијама (*IED*).

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Напредак

Србија је почела превођење референтних докумената о најбољим расположивим техникама, иако није објављено за које технологије и секторе.

Изазови

Недостатак поузданих података и о домаћим и о међународним ресурсима (Европски регистар емисија и преноса загађивача *E-PRTR*) остаје један од главних проблема.

Слаб напредак у спровођењу *IPPC* и идеја да се продужи рок за његову потпуну имплементацију (о чему се расправљало у Скупштини 2013. године), представљају кључне препреке у усклађивању са *IPPC*. Постоји предлог да се покрене дванаестомесечни пилот пројекат усмерен на *IPPC* капацитете који немају *IPPC* лиценцу. Они би накнадно добили дозволу, уколико током овог периода не буде забележен превелик ниво загађења. Да би ова процедура могла успешно да се спроведе, неопходно је обезбедити заштиту од корупције. Предложене измене и допуне Закона о интегрисаном спречавању и контроли загађивања животне средине које се односе на продужење рока за издавање дозвола, Скупштина Србије није прихватила.

Један од главних извора загађења у Србији – постројења за производњу енергије – ни приближно не поштују обавезе из *Директиве о индустијским емисијама*. Србија покушава да преговара о дужем прелазном периоду и прилагођавању до потпуне примене Директиве о индустијским емисијама према Уговору о оснивању енергетске заједнице, што није у складу са обавезама које проистичу из процеса приступања ЕУ. Већ је у плану да нова предложена постројења у сектору енергетике, што се првенствено односи на електране на угаљ, које су у раној фази пројекта (у фази нацрта), загађују околину у границама дозвољених вредности. Стога је јасно да такви планови неће бити одрживи јер су преостале наслаге лигнита у Србији много лошије од оних које се данас ваде, па ће квалитет и колебања у калоричној вредности (и висок проценат песка у мешавини лигнита) водити до већих емисија.

ПРЕПОРУКЕ

Република Србија мора да предузме хитне кораке за усклађивање са директивама о интегрисаном спречавању и контроли загађивања и о индустријским емисијама.

2.6. Климатске промене

ПРОЦЕНА

Остварен је мањи напредак у области климатских промена и у овом тренутку већина активности у вези са климатским променама се спроводи на нивоу пројеката. Ова област и даље представља један од главних изазова ком треба приступити на свеобухватнији начин, посебно у погледу интегрисања аспеката климатских промена у секторске политике и стратегије.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Климатске промене тек треба препознати као приоритет и уложити додатне напоре и у развој адаптивне политике и политике ублажавања климатских промена. Такође у политике у већој мери треба укључити смањење ризика од катастрофе. Поплаве у мају 2014. године, које су изазвале штету која је процењена на 1.532 милиона евра, показују недостатак функционалне превенције, система за реаговање и процене рањивости на климатске промене.

Не постоји важећи свеобухватни правни акт о климатским променама, али запажа се одређени напредак у припреми *Позива за израду Стратегије о климатским променама и релевантног Акционог плана*, којима ће се утврдити национални допринос смањењу емисија гасова са ефектом стаклене баште до 2020. и 2030. године, при чему се узимају у обзир захтеви из Директиве 406/2009/ЕЗ. Израда оквирне стратегије до 2050. године, планирана је као део ове стратегије.

Од априла 2014. године и новог састава Владе, Одељење за климатске промене се налази у оквиру Министарства пољопривреде и заштите животне средине, док је Одељење за одрживи развој и климатске промене у сектору енергетике и даље у оквиру Министарства енергетике и рударства. Иста организациона јединица је постојала у бившем Министарству енергетике, развоја и заштите животне средине, што указује на то да се није ни разматрао интегрисан приступ климатским променама.

За Конференцију Уједињених нација о климатским променама, која ће се одржати у Паризу 2015. године, делегација Србије ће припремити сопствену позицију, која би требало да буде у складу са позицијом ЕУ у међународном контексту.

Напредак

Министарство пољопривреде и заштите животне средине поднело је Делегацији Европске уније у Србији предлог пројекта за израду Стратегије о климатским променама са Акционим планом. Циљ пројекта је да се процене потенцијал Србије за исплативе мере за ублажавање климатских промена и трошкови и могућности за мере адаптације. Финансирање пројекта из нерасподељених ИПА средстава за 2012. годину је потврђено у марту 2014. године. Претходно обавештење је објављено у јуну, а објављивање првог Позива субјектима за спровођење се очекује до краја 2014. године.

У погледу спровођења система ЕУ за трговање емисијама, пет извештаја је сачињено да би се дала претходна процена постојећих капацитета за транспоновање и спровођење Директиве 2009/29/ЕЗ кроз пројекат *Успостављање система за мониторинг, извештавање и верификацију неопходног за делотворну примену система ЕУ за трговање емисијама (EU ETS)*, који се финансира из средстава ИПА за 2012. годину, од маја до септембра 2014. године. Оквир пројекта је проширен на комплетан систем ЕУ за трговање емисијама и урађене су прве процене могућих опција за спровођење комплетног система. Припремљене су препоруке за успостављање институционалне структуре за систем ЕУ за трговање емисијама, као и први нацрт прописа. Учешће јавности је обезбеђено кроз радну групу коју чине 43 члана – представника министарстава, националних агенција, ОЦД и одговарајућих заинтересованих страна. Да би се омогућило да постројења система за трговање емисијама испуне обавезе које проистичу из Директиве 2009/29/ЕЗ, урађен је предлог пројекта *Оснивање центара за пружање помоћи при извештавању у сектору индустрије које се захтева Директивом ЕУ 2009/29/ЕЗ (EU ETS)* и тренутно је у процесу евалуације за финансирање.

Очекује се завршетак израде *Првог двогодишњег извештаја према Оквирној конвенцији Уједињених нација о климатским променама (UNFCCC)* и Друга национална комуникација UNFCCC за Србију, а припрема се коначан нацрт извештаја *Рањивост и адаптација на измењене климатске услове у области пољопривреде, вода и хидрологије и шумарства*. На основу правне одговорности, Агенција за заштиту животне средине Републике Србије (СЕПА) почела је припрему пописа гасова са ефектом стаклене баште (користећи методологију 2006 IPCC), који ће бити укључен у оба документа.

Планирано је да се јачање капацитета државе за мониторинг, извештавање и верификацију и усаглашавање са правним тековинама ЕУ у области климатских промена и да се испуњавање захтева UNFCCC оствари кроз *Успостављање механизма за спровођење MMR пројекта*, што представља секторски предлог МПЗЖС за ИПА 2013. године. Твининг партнер је одабран у јуну 2014. године. Овај пројекат треба да омогући припрему система потребног за спровођење Уредбе ЕУ 525/2013 о механизмима за мониторинг и извештавање о емисијама гасова са ефектом стаклене баште и другим информацијама на националном нивоу и нивоу ЕУ које су релевантне за климатске промене.

Представници релевантних институција су учествовали на семинарима и обукама, у склопу Радне групе за климатске промене, а под окриљем Регионалне мреже за приступање у области животне средине и климатских промена (ECRAM).

Изазови

Не постоји стално међувладино или међуинституционално тело за област климатских промена задужено за хоризонталну сарадњу и координацију.

Постоји велика потреба да се унапреди вертикална сарадња и координација како би се заинтересоване стране на локалном нивоу оспособиле за спровођење мера адаптације и мера за

ублажавање климатских промена. Забележен је низак ниво учествовања у иницијативи Пакт градоначелника за прилагођавање климатским променама.

Већ усвојене секторске политике не посвећују дужну пажњу климатским променама нити узимају у обзир мера адаптације и мера за ублажавање.

Очигледан је мањак средстава за инвестирање у приоритетне области, превенцију и смањење ризика.

ПРЕПОРУКЕ

На основу претходно представљених питања, сматрамо да треба предузети следеће акције:

- Успоставити јединствено одељење Владе за климатске промене по угледу на постојеће одељење у оквиру Министарства пољопривреде и заштите животне средине, које би координисало све националне активности у вези са климатским променама и надгледало рад државних службеника у другим министарствима који се баве секторским политикама у вези са климатским променама;
- Повећати број државних службеника у министарствима који се баве секторским утицајима климатских промена и усредсредити се на јачање њихових капацитета;
- Обезбедити обуку и финансијску подршку локалним самоуправама за процену изложености климатским променама и рањивости на климатске промене и израдити акционе планове за адаптацију и ублажавање.
- Успоставити механизме финансирања за стратешке приоритетне потребе.

3. Закључак: Дуг пут пред нама

Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије (2008), као полазна основа за израду Националне стратегије Републике Србије за апроксимацију у области животне средине, дефинише чланство у ЕУ као кључни национални приоритет. Влада Србије одређује неколико приоритетних области током процеса преговора и политика у области животне средине је међу овим приоритетима (поздравни говор премијера ¹⁶ у Скупштини, у мају 2014. године). *Национална стратегија Републике Србије за апроксимацију у области животне средине (2011)* истиче комплексност и административне и финансијске изазове у процесу преговора о Поглављу 27. Стога, као што је претходно наведено, остварен је мали напредак у приближавању са законодавством ЕУ током 2013. и 2014. године.

Хоризонтална и међусекторска координација активности Владе је слаба. Политика у области климатских промена је типичан пример недостатка интересовања твораца политика да развијају дугорочне стратегије. Већина активности се спроводи на нивоу пројеката и финансира из спољних извора. Због таквог приступа „одозго према доле“ (*top-down approach*) стиче се утисак да само треба испунити форму и да државни органи улажу мало напора да укључе ширу јавност и цивилно друштво, чак и када одређени поступци подразумевају допринос „одоздо према горе“ (*bottom-up input*).

Као што је већ објашњено, Поглавље 27 обухвата више различитих области, од којих неке захтевају посебну пажњу, а друге системску промену, али све заједно захтевају веће учешће јавности, подизање нивоа свести како међу творцима политика, тако и у широј јавности и непрестано улагање у проширење базе знања.

¹⁶ Доступно само на српском језику на: http://www.b92.net/info/dokumenti/index.php?nav_id=841275.

4. Библиографија

Агенција за заштиту животне средине (2011): Извештај о стању животне средине у Републици Србији за 2010. годину, Београд.

Coalition for Monitoring Accession Negotiations with the EU - Chapter 23 (2013): *Situation Report in the area of Judicial Reform and Human Rights in Montenegro for 2013*, Podgorica, Montenegro. Доступно на: <http://www.crnvo.me/attachments/article/8432/Situation%20Report%20in%20the%20area%20of%20Judicial%20Reform%20and%20Human%20Rights%20Chapter%2023%20in%20Montenegro%20in%20the%20period%2010%200c.pdf>.

Conference on accession to the European Union – Serbia (2014): Accession Document. General EU position for the Ministerial meeting opening the Intergovernmental Conference on the Accession of Serbia to the European Union. Brussels, Belgium. Доступно на: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?!=EN&t=PDF&gc=true&sc=false&f=AD%201%202014%20INIT>.

Уредба о еколошкој мрежи, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 102/2010

Isailović, D., Srna, P. (2001): Hidrološki bilans površinskih voda Srbije i njegove varijacije. Upravljanje vodnim resursima Srbije. Institut „Jaroslav Černi”, Beograd.

Милановић, А., Урошев, М., Милијашевић, Д. (2010): Поплаве у Србији у периоду 1999–2009. године – хидролошка анализа и мере заштите од поплава. Гласник српског географског друштва, свеска ХС, бр.1: 93–121.

Министарство животне средине и просторног планирања (2009): Национална стратегија управљања отпадом за период 2010–2019. године, Београд.

Министарство пољопривреде и заштите животне средине – Тромесечни извештај о активностима – Заштита животне средине (само на српском језику). Доступно на: <http://www.eko.minpolj.gov.rs/dokumenti/>.

Министарство животне средине и просторног планирања (2010): Иницијална национална комуникација Републике Србије на основу Оквирне конвенције Уједињених нација о климатским променама, Министарство животне средине и просторног планирања Републике Србије. Доступно на: <http://unfccc.int/resource/docs/natc/srbnc1.pdf>.

Министарство животне средине и просторног планирања (2011): Стратегија биолошке разноврсности за период 2011–2018. године. Београд.

Национална стратегија Републике Србије за апроксимацију у области животне средине (2011): Пројекат који је финансирала ЕУ, спроведен у конзорцијуму који је водио EPTISA Servicios de Ingenierla S.L.

Nešić, B. (2010): Upravljanje komunalnim otpadom i potencijal za reciklažu južne i jugoistočne Srbije.

Regional Environmental Center (2012): Technologies and capacities for the mitigation of GHGs from Waste.

Sekulić G., Dimović D., Kalmar Krnajska Jović Z., Todorović N. (2012): Procena ranjivosti na klimatske promene – Srbija.

Влада Републике Србије – информације о поплавама у Србији (само на српском језику). Доступно на: <http://www.srbija.gov.rs/vesti/specijal.php?id=209591>.

The Delegation of the European Union to the Republic of Serbia – Nearly billion euros for Serbia's flood recovery. Доступно на:

<http://europa.rs/en/mediji/najnovije-vesti/4381/Nearly+billion+euros+for+Serbia%27s+flood+recovery.html>.

The Delegation of the European Union to the Republic of Serbia - Climate Strategy and Action Plan (EuropeAid/135966/DH/SER/RS) - Prior Information Notice. Доступно на:

<http://europa.rs/sw4i/download/files/article/Draft%20Prior%20Information%20Notice-final.doc?id=1174>.

Znaor et al. (2014): *Seeds of Change- Sustainable Agriculture as a Path to Prosperity for the Western Balkans*, Heinrich Boll Foundation. Доступно на:

<http://rs.boell.org/en/2014/06/19/seeds-change-sustainable-agriculture-path-prosperity-western-balkans>.